

DOMONKOS ENDRE

AZ AGRÁRVÁLSÁG HATÁSAI MAGYARORSZÁGON (1929–1933)

1. Bevezetés

Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság rendkívül érzékenyen érintette az agrárexportra szakosodott magyar nemzetgazdaságot. A mezőgazdasági termékek világpiaci áresése mellett alapvető problémát jelentett a belső piac összeomlása. A gazdaságilag fejlett országok által bevezetett protekcionista intézkedések (vámok és mennyiségi korlátozások, valamint egyéb nem vámjellegű kereskedelmi akadályok) miatt a korábbi értékesítési lehetőségek megszűntek vagy erősen korlátozódtak. Mindezek következtében az export mennyisége is jelentős mértékben csökkent.

További problémát jelentett, hogy az iparcikkek árai már az 1920-as években meghaladták a mezőgazdasági termékekét, így az agrárrolló egyre szélesebbre nyílt. Az agrárválság súlyosságát jól mutatja a külkereskedelmi cserearányok kedvezőtlen alakulása. A mezőgazdasági termékek áresésének egyenes következménye volt a paraszti lakosság elszegényedése és jövedelem-színvonalának drasztikus csökkenése. A fennálló nehézségeket tovább növelte a parasztgazdaságok eladósodása. A globális recesszió következményeként valamennyi mezőgazdasági termelés hatékonyságát növelő beruházást (gépesítés és talajjavító munkálatok) leállítottak.

Tanulmányom célja a világgazdasági válság agrárágazatra gyakorolt hatásainak bemutatása. A vizsgálat során lényeges szempontot jelent a mezőgazdaság helyzetének átfogó elemzése. Tekintettel az agrárszektorra érintő komplex problémákra, területi korlátok miatt tanulmányomban nem kívánok foglalkozni a gazdasági válságkezelést szolgáló intézkedésekkel.

2. Az agrárválság és hatásai Magyarországon

A világgazdaságban az 1920-as évek közepétől kibontakozott mérsékelt gazdasági fellendülésnek az 1929-ben kezdődött globális recesszió vetett véget. A gazdasági válság 1929 októberében, a New York-i tőzsdepiac összeomlásával vette kezdetét és a globális gazdasági viszonyok következtében rövid idő

leforgása alatt a világ valamennyi – gazdaságilag fejlett és elmaradottabb – országára kiterjedt.

Alapvető problémát jelentett, hogy az első világháború idején létesített termelési kapacitások jelentős részét a békeidőszak bekövetkezte után nem építették le, a gazdaságilag fejlett országok tovább növelték termelésüket, melynek következtében jelentős túltermelés alakult ki nemcsak ipari késztermékek, hanem a mezőgazdasági nyersanyagok terén is, amellyel a hazai és a világpiaci kereslet nem tartott lépést. Megjegyzendő, hogy az ipari túltermelés hatásai természetesen áttértek a gazdaság valamennyi területére. A gazdaságilag fejlett országok ipari termelésének csökkenése (az ipari termelés volumene 1929-hez képest 1932-re 46%-kal esett vissza az Egyesült Államokban, 40%-kal Németországban, 30%-kal Franciaországban és 16%-kal Angliában) és a növekvő munkanélküliség (Angliában a munkaerő 22%-a, Németországban pedig 44%-a volt állástalan) kedvezőtlenül érintette a mezőgazdaság további felfelvőpiacait is. A mezőgazdasági termékek kedvezőtlen áralakulását jól mutatta, hogy az 1930-as évek elején a búza világpiaci ára a liverpooli tőzsde árfolyama szerint több mint 50%-kal csökkent és 1934-re alig haladta meg a válság előtti szint egyharmadát. A világpiaci húсарak a válság előtti szint 40%-át tették ki és a mezőgazdasági termékek átlagos árindexe alig volt több az 1929. évi egyharmadánál (37%). A mezőgazdasági termékek árcsökkenése nem átmeneti jelenség volt, hanem az elhúzódó túltermelési és értékesítési válság világos megnyilvánulása. 1931 és 1937 között az agrártermékek árai mindvégig a válság előtti szint 37–54%-a között mozogtak.¹

A mezőgazdasági termékek gyorsabb áresésében jelentős szerepet játszott az is, hogy az agrárágazatban az áremelési lehetőségek – lásd a termelés korlátozása, vagy a piacok felosztása révén – lényegesen kisebbek voltak, mint az iparban. A válság idején számos ilyen korlátozásra irányuló próbálkozás történt, de valamennyi kudarcba fulladt. Még ha egyes ágazatokban sikerült is létrehozni a termelők nemzetközi megállapodását, mint például a kávé vagy a kaucsuk esetében, és sikerült stabilizálni, sőt bizonyos mértékig növelni is az árakat a világpiacon, az egyezményhez nem tartozó államok növelték a termelésüket. Ennek eredményeként újra nőni kezdett a megtermelt mennyiség, az árak pedig arányosan csökkentek. 1931-ben például elfogadták Chadbourne tervét, amely a megállapodást aláíró valamennyi országban a cukortermelés korlátozását írta elő (Kuba, Belgium, Csehszlovákia, Németország, Peru, Mexikó,

1 Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 341–342. old.

Lengyelország, Jáva, Magyarország, Jugoszlávia) és 1929–1934 között ezekben az országokban a termelést 12,9 millió tonnáról 5,8 millió tonnára csökkentették. Ugyanakkor számos más országban 15 millió tonnáról 20,2 millióra nőtt a cukor termelése. Néhány országban a termés egy részét megsemmisítették, melynek célja az volt, hogy a kínálat csökkentésével befolyásolják az árszintet. Gyakorlati példaként említhető a tengerbe öntött vagy elégetett brazil kávé (1931–1933 között 26 millió zsák kávé megsemmisítették meg, ami a világ éves kávéfelhasználásával volt egyenlő), vagy a több mint 1 millió vagon gabona és 250 millió kilogramm cukor megsemmisítése.²

Az 1929–1933-as válság Magyarországot is keményen megviselte. 1929. október 24-ike (a tőzsdei fekete csütörtök) után Európa legfőbb hitelezője, az Egyesült Államok fokozatosan leállította, majd visszahívta korábban kihelyezett hiteleit. Ennek következtében súlyos megrázkódtatást szenvedtek el a térség agráripari országai, mint Magyarország és Lengyelország.³ A térség államaiban súlyos problémát jelentett a világgazdasági értékesítési lehetőségek jelentős korlátozódása mellett a mezőgazdasági termékek világgazdasági áresése.⁴ Az agrárárak zuhanása azért érintette érzékenyen Magyarországot, mert nemzetgazdaságunk túlnyomórészt agrártermékek termelésére és kivitelére épült.⁵ A mezőgazdasági termékek világgazdasági árának zuhanását és a külföldi értékesítési lehetőségek ellehetetlenülését végül a belső piacok összeomlása követte. A mezőgazdaság fennálló nehézségeit tovább súlyosbította az exportlehetőségek beszűkülése, majd részleges megszűnése. Az agrárimportőr országok ugyanis radikálisan korlátozták – a hazai piacaik védelme, illetve fizetési mérleg nehézségeik kezelése

2 Ciepelewsky, Jerzy – Kostrowicka, Irina – Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985): A világgazdaság története a kapitalizmus kialakulásától 1980-ig. Második átdolgozott és bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 303. old.

3 Szávai Ferenc (2009): A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 122. old.

4 Berend T., Ivan (1985): Agriculture. In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. eds.: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 171. old.

5 Arról, hogy a nagy világgazdasági válság, hogyan hatott a magyar gazdaságra és ebből következően a magyar külpolitikára lásd Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 143–153. old., Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 9–24. old.

érdekében – a mezőgazdasági termékek behozatalát, amelynek következtében Magyarország és a térség többi agrárállama értékesítési piac nélkül maradt.

A gazdasági válság kezdetén a parasztgazdaságok az agrártermékek árcsökkenésből származó bevételkiesést a termelés és az export mennyiségének növelésével próbálták ellensúlyozni.⁶ 1930-at követően azonban a külpiaci értékesítési lehetőségek megszűnésével az export mennyisége is visszaesett, jóllehet a csökkenés mértéke kisebb volt, mint az exportárak zuhanása. 1934-ben Magyarországon a mezőgazdasági kivitel értéke folyó árakon számítva 60%-kal, változatlan árakon számolva pedig 27%-kal esett vissza.⁷

A mezőgazdasági válságát tovább mélyítette, hogy az ipari termékek árai az agrárcikkékénél lassabban csökkentek. Magyarországon az agrár és ipari termékek áralakulását mutatja az alábbi táblázat az 1924 és 1938 közötti időszakban.

**1. táblázat. A mezőgazdasági és ipari termékek árszintje 1924–1938
(1913=100%)**

**Table 1. Price index of farm products and industrial goods 1924–1938
(1913=100%)**

Év	Mezőgazdasági termékek (termelői ár)	Ipari eredetű üzemanyagok	Fogyasztási iparcikkek	Összes iparcikk
1924	161,1	169,7	188,6	184,8
1928	140,1	154,0	155,9	155,5
1933	71,0	124,6	119,8	130,8
1938	87,5	141,3	156,6	153,5

Forrás: Gunst Péter (1970): A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938. Budapest. Akadémiai Kiadó. 74. old.

Az agrárolló (a mezőgazdasági termékek és iparcikkek árváltozását jelző mutató) ezek szerint 1924-ben üzemi szinten 5,1, általában 12,8%-os volt. 1928-ban ez 9,0%, illetve 9,9%-ot tett ki. A válság idején 1933-ban 43%-

6 Berend T., Ivan – Ránki, György (1987): Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In: Wolfram Fischer – Jan A. van Houtte – Hermann Kellenbenz – Ilja Mieck – Friedrich Vittinghoff: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 811. old.

7 Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 51. old.

os üzemi és 45,7%-os általános agráröllőről beszélhetünk. 1938-ra valamivel kevesebbet, 38,1%-os üzemi és 43,0%-os általános árollót mutatnak a rendelkezésre álló adatok.⁸

Megjegyzendő, hogy az agráröllő szára a környező országokhoz képest hazánkban nyílt a legnagyobbra. 1933-ban az agrárárindex az ipari index százalékában Magyarországon 68,3% volt, miközben Olaszországban 79,1%, Németországban 74,4%, Csehszlovákiában 93,4% Ausztriában 82,6%. A következő év tavaszán a búza árindexe az ipari árak százalékában 39%, a szarvasmarháé 42%, az összes mezőgazdasági terméké pedig 59% volt.⁹

Az agrárválság súlyosságát jól mutatta, hogy a külkereskedelmi cserearányok (a kiviteli és behozatali árak különbsége) Magyarországon rendkívül kedvezőtlenül alakultak: az 1925–27. évi szintet alapul véve 1929-ben már 8%, 1930-ban 10%, 1931-ben 15%, és a válság mélypontját jelentő 1933-ban pedig közel 19%-os cserearányromlásra került sor. Mivel a külkereskedelmi cserearányok romlása már az 1918 utáni évtizedet is jellemezte, ezért az 1930-as évek elején csaknem egyharmaddal több agrárárut kellett exportálni ugyanannyi ipari importcikkért, mint az első világháborút megelőző időszakban.¹⁰

A mezőgazdasági termékek áresése következtében a paraszti lakosság nagy része elszegényedett és életkörülményei is egyre rosszabbra fordultak. A megélhetési költségekhez viszonyítva a parasztgazdaságok jövedelmi szintje 1932–1933-ban Magyarországon a világháború előtti utolsó békeév színvonalához képest 67%-ot tett ki. A paraszti családok jövedelem-színvonalának drámai mértékű visszaesése mellett igen súlyos problémát jelentett a parasztgazdaságok eladósodása. Magyarországon az adósságteher 1933-ra elérte a 2,2 milliárd pengő nagyságrendet. A gazdák újabb hitelekhez már nem jutottak, ugyanakkor az eladósodás következtében megindult a bírósági végrehajtás a földek elvételére.¹¹

Az agrártermékek világpiaci áresése és az egyre szélesebbre nyíló agráröllő a kelet-közép-európai térségben a kisbirtokos paraszti családokat érintette a legérőteljesebben. Ennek magyarázata, hogy a törpebirtokokkal önellátásra berendezkedő parasztcsaládok paradox módon kénytelenek voltak terményeik egy

⁸ Gunst (2006) 50. old.

⁹ Draskóczy István – Buza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik, részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 368. old.

¹⁰ Berend T. Iván (1987): Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja. Magvető Kiadó. Budapest. 303. old.

¹¹ Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 297. old.

részét a piacon értékesíteni, hogy az állami adókat megfizethessék és beszerezhessék az agrártermeléshez szükséges iparcikkeket. A parasztságnak emellett a korábban hitelre megvásárolt mezőgazdasági felszerelések utáni tartozást is törleszteni kellett. Rendkívül magasak voltak az agrárkölcsönök után fizetendő kamatok. Magyarországon például a két világháború közötti időszakban közel 25%-os kamatot kellett fizetni a mezőgazdasági hitelek után.¹²

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a nagyüzemi gazdaságok helyzete sem alakult kedvezően, mivel a világpiaci túlkínálat és az agrárimportőr országok által a válság hatására bevezetett hazai piac védelmét szolgáló intézkedések megnehezítették a magyar mezőgazdasági termékek értékesítését. A hazai mezőgazdasági termelők külföldi piacokra jutását gátolta, hogy az alacsony hatékonysággal működő nagyüzemi agrárágazat nemzetközi viszonylatban drágábban termelt. A magyar gabona önköltsége jóval magasabb volt, mint az Egyesült Államokban és Argentínában. Az OMGE reprezentatív adatgyűjtése szerint Magyarországon egy mázsa búza előállításának költsége 1930-ban 24,96 pengőt tett ki, ugyanakkor az USA-ban 8,50, Argentínában 8,94 pengő volt a búza önköltsége.¹³

A mezőgazdaság válságos helyzetéből a megoldást a termelés önköltségének leszorítása, az agrárágazat szerkezeti átalakítása és technikai-technológiai modernizációja jelenthette volna. Ennek feltételei ugyanakkor Magyarországon teljes egészében hiányoztak nemcsak az 1924 és 1929 közötti gazdasági fellendülés, hanem a válságot követő időszakban is. A mezőgazdaság általános tőkehiánya és alacsony jövedelemtermelő-képessége miatt elmaradtak a hatékonyságot növelő érdemi beruházások e nemzetgazdaságilag fontos ágazatban.¹⁴

A globális világgazdasági válság erőteljesen visszavetette az agrártermelés másik lényeges fejlődési tényezőjét jelentő műtrágyahasználatot is. Jóllehet az 1920-as években a műtrágya-felhasználás Magyarországon négyszeresére növekedett, a válság hatására azonban a hektáronkénti közel 21 kg-os felhasználás 1933-ra 2,6 kg-ra esett vissza.¹⁵ Nyugat-Európában a vizsgált időszakban 100-300 kg műtrágya jutott egy hektár területre, ami a magyar mezőgazdaság jelentős elmaradottságára utal. A válság kedvezőtlenül érintette a talajmeliorációt szolgáló munkálatokat is. A talajjavító munkálatok Magyarországon és a térség többi országában is leálltak.

12 Domonkos Endre (2016): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest. 248. old.

13 Draskóczy – Buza – Kaposi – Kövér – Honvári (1998) 369. old.

14 Domonkos (2016) 249. old.

15 Berend (1987) 304. old.

A művelés szerkezetét két egymással ellentétes folyamat jellemezte. Egyfelől kismértékű elmozdulás figyelhető meg a modernebb művelési szerkezet irányába (lásd szőlő-, gyümölcs- és zöldségfélék termesztésének elterjedése), másfelől az ipari növények eredetileg is csekély részesedése tovább csökkent. Ez részben állami korlátozások miatt következett be. A válság hatására a dohány és cukorrépa vetésterülete Magyarországon 70-80 ezer hektárról 43 ezer hektárra csökkent.¹⁶ Megállapítható, hogy a vetésterület korlátozása általában az ipari növényekre terjedt ki, így az elavult termelési szerkezetet konzerválta.¹⁷ Az 1930-as években változatlanul fennmaradt a mezőgazdasági termelés extenzív jellege és egyoldalú művelési szerkezete.

3. Konklúzió

Összegezve elmondható, hogy Magyarországon az agrárágazat válsága a mezőgazdasági termékek világpiaci árcsökkenésével vette kezdetét. Ez a folyamat rendkívül érzékenyen érintette az agrártermékek termelésére és exportjára specializálódott magyar nemzetgazdaságot. A világpiaci áresés mellett először a – a gazdaságilag fejlett országok által a mezőgazdaságuk védelme érdekében bevezetett intézkedések miatt – a külföldi piaci, végül a hazai értékesítési lehetőségek jelentősen korlátozódtak. További problémát jelentett, hogy a mezőgazdasági termékek árai az iparcikkekhez képest lényegesen nagyobb mértékben csökkentek, így az agrárrolló egyre szélesebbre nyílt. A szélsőséges világpiaci ármozgások következtében kedvezőtlenül alakultak a külkereskedelmi cserearányok. A mezőgazdasági termékek világpiaci árzuhanása és az exportlehetőségek részleges megszűnése miatt a parasztság jövedelemszintje Magyarországon több mint egyharmaddal visszaesett. Általánossá vált a paraszti társadalom rétegei körében az elszegényedés, agrárproletárrá válás és a nyomor. A válság éveit alatt parasztgazdaságok tízezrei mentek tönkre az elviselhetetlen adósságteher következtében. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a parasztság nem jutott újabb hitelekhez és a fennálló tartozásait sem tudta törleszteni.

A világgazdasági válság rendkívül kedvezőtlenül érintette a mezőgazdaság gépesíthetőségét, valamint a műtrágya-felhasználást. Az 1930-as évek elejére gyakorlatilag valamennyi agrárágazat termelékenységének növelését szolgáló

¹⁶ Berend – Ránki (1976) 352. old.

¹⁷ Rab Virág (2009): A mezőgazdaság. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 134. old.

beruházás (mezőgazdasági gépek vásárlása, műtrágya használata és talajjavító munkálatok) leállt. Ennek következtében az agrárszektorra érintő válság tovább mélyítette Magyarország és az iparilag fejlett államok között fennálló szakadékot, amely a technikai-technológiai lemaradásban, a mezőgazdaság extenzív jellegében és egyoldalú gabonatermelésre alapozott szerkezetében mutatkozott meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berend T., Ivan (1985):** Agriculture. In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. eds.: The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford.
- Berend T. Iván (1987):** Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja. Magvető Kiadó. Budapest.
- Berend T. Iván – Ránki György (1976):** Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Berend T., Ivan – Ránki, György (1987):** Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In: Wolfram Fischer – Jan A. van Houtte – Hermann Kellenbenz – Ilja Mieck – Friedrich Vittinghoff: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 777–820. old.
- Ciepelewsky, Jerzy – Kostrowicka, Irina – Landau, Zbigniew – Tomaszewski, Jerzy (1985):** A világgazdaság története a kapitalizmus kialakulásától 1980-ig. Második átdolgozott és bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Domonkos Endre (2016):** Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között. A félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest.
- Draskóczy István – Buza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János (1998):** Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik, részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest.
- Gulyás László szerk. (2008):** A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged.
- Gulyás László (2013):** A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015):** A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gunst Péter (2006):** Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kaposi Zoltán (2002):** Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Rab Virág (2009):** A mezőgazdaság. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 125–141. old.
- Szávai Ferenc (2009):** A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 113–125. old.